

Tadeusz WASILEWSKI

W sprawie autentyczności przywileju Zygmunta Augusta dla Tyszkiewiczów (1569)

W związku z recenzją W. Dworzaczka pracy: S. Konarski, *Armorial de la noblesse polonaise titrée*, Paris 1958, w *Studiach Źródłoznawczych* 5 (1960), s. 149–152 i uzupełnienie na s. 177

Do dyskusji toczącej się między S. Konarskim a O. Haleckim nad problemem autentyczności przywileju Zygmunta Augusta z 5 XI 1569 r., nadającego tytuł hrabiowski Wasylowi Tyszkiewiczowi¹, dołączył niedawno swój głos W. Dworzaczek, który wzbogaciwszy dyskusję nowym materiałem, zdawałoby się ostatecznie rozstrzygnął spór w kierunku uznania autentyczności omawianego przywileju. Pozostały jednak kwestie nie wyjaśnione, pozwalające nadal powątpiewać o autentyczności przywileju, którym pragniemy tu poświęcić parę uwag.

Należy jednak na wstępie zaznaczyć, że odkrycie przez W. Dworzaczka oblaty mińskiej przywileju, dokonanej w 1582 r., w 11 lat po śmierci odbiorcy przywileju Wasyla Tyszkiewicza, jak i zbadanie paleograficzne pisma wpisu tego przywileju do Metryki Litewskiej nie pozwala przesunąć daty powstania ewentualnego falsyfikatu do okresu po 1582 r. i po powstaniu księgi wpisów Metryki Litewskiej, w której znajduje się przywilej. Wpis ten znajduje się w Księdze Zapisów Metryki Litewskiej, oznaczonej numerami IA 49 karty 47 do 48². W numeracji ciągłej, tzw. warszawskiej, nosi numer 117. Księga ta, obejmująca lata 1566–1572 należała do kancelarii mniejszej podkanclerzego Ostafiego Wołowicza i prowadzona była przez pisarza Bazylego Drewińskiego. Przepisana została niestety w nie określonym dokładnie czasie przez Wyszczyńskiego³. Nastąpiło to prawdopodobnie w latach 1596–1598, kiedy to przepisywane były inne księgi tej serii⁴. Data ta stanowi końcową granicę czasu, w którym ewentualny falsyfikat mógł być wprowadzony do księgi.

Na jakiej jednak podstawie możemy opierać się, podając w wątpliwość autentyczność przywileju, mimo że nie różni się on od innych XVI-wiecznych dokumentów pod względem formularza i treści wewnętrznej. S. Konarski wskazał tu na niezgodność tytułu odbiorcy dokumentu z datą jego wystawienia. Sprawa ta dotąd nie została wyjaśniona. Przywilej wydany został 5 XI 1569 r. Wasylowi Tyszkiewiczowi jako wojewodzie podlaskiemu, podczas gdy wiemy, że już 2 V 1569 r. król odebrał uprzednio Wasylowi województwo podlaskie nadał Mikołajowi Kiszce⁵, a Wasyl już 1 VII 1569 r. z tytułem wojewody smoleńskiego podpisywał akt Unii⁶. O. Halecki próbował wyjaśnić tę sprzeczność stanowiskiem kanclerza wielkiego litewskiego Mikołaja Rudego Radziwiłła, który jakoby i po Unii nie uznawał zmian na urzędach dokonanych w trakcie Unii, a zwłaszcza przyłączenia Podlasia do Korony. Tłumaczenie to jednak upaść

¹ Wiadomości, Londyn 1958, nr 654, 692; 1959, nr 672, 685.

² И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское, т. I, Санкт Петербург 1901, Записки историческо-филологического факультета Императорского С. Петербургского Университета, s. 61, 717.

³ С. Л. Пташицкий, Описание книг и актов литовской метрики, Санкт Петербург 1887, s. 87.

⁴ Ibidem, s. 86–88; Н. Г. Березков, Литовская метрика как исторический источник, Москва-Ленинград 1946, s. 6.

⁵ Metryka Koronna 107, k. 46; Дневник Люблинского сейма 1569 г., Санкт Петербург 1869, s. 335.

⁶ Akta unii Polski z Litwą 1385–1791, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 149 s. 355.

musi wobec faktu, że omawiany przywilej wyszedł z kancelarii mniejszej litewskiej, a ówczesny podkanclerzy Ostafi Wołłowicz w pełni uznał przyłączenie Podlasia i sam się temu jako dzierżawca królewskich ziem leżących na Podlasiu podporządkował. Niezgodność między tytułem odbiorcy a datą wystawienia można wytłumaczyć tylko dwojako: 1) sporządzenie projektu dokumentu od jego formalnego wystawienia dzieli spory okres czasu, co najmniej półroczny, przy czym przy samym wystawieniu dokumentu zapomniano uaktualnić tytuł odbiorcy; 2) dokument omawiany jest falsyfikatem.

Za tą drugą ewentualnością przemawia szereg danych, przede wszystkim ta, że sam Wasyl Tyszkiewicz tytułu hrabiowskiego po 5 XI 1569 r. nie używał⁷, a po raz pierwszy Tyszkiewicz tytuł hrabiów na Łohojsku i Berdyczowie noszą w akcie z 1576 r., znanym z oblaty z 1590 r.⁸ Jeszcze silniej przemawia za tym i ta okoliczność, że przywilej omawiany został następnie skasowany; nie wiemy bliżej z jakich przyczyn, zapewne jednak uznano, że w Metryce Litewskiej znalazł się niezgodnie z prawem. W okresie powstawania oficjalnego Sumariusza Metryki Litewskiej w latach 1747–1751 w Warszawie⁹ sporządzono również dokładny Sumariusz Księgi Zapisów 49/117. Została ona opisana w tomie V na stronie 195 i następnych. Według tego Sumariusza na karcie 47 tejże Księgi znajdował się list do ciwuna retowskiego w sprawie ziemi nadanej panu Markowi Wnuczkowi, następnie Sumariusz notuje *tu dwie karty skliione* i na karcie 48 nadanie osiadłości Pawłowi Roszczynie w ziemi połockiej; zatem z Sumariusza wynika niezbicie, że karty zawierające obecnie wpis przywileju do Metryki w połowie XVIII w. były skleione. Niestety, ekspertyza paleograficzna wpisu przywileju do księgi 49/117 nie zwracała uwagi na ślady pozostałe po rozklejeniu tych kart czy ewentualnie inne ślady kasowania przywileju, na mikrofilmie trudno dostrzegalne.

Sklejenie kart zaznaczone w Sumariuszu nie mogło być dziełem przypadku. Wskazuje ono, że przywilej ten został skasowany i nie miał w połowie XVIII w. mocy prawnej. Przyczyną kasacji mogły być przede wszystkim nieformalności związane z powstaniem samego przywileju, który najprawdopodobniej dostał się do Metryki mniejszej litewskiej w latach 1576–1598, a więc już po śmierci rzekomego odbiorcy i wystawcy dokumentu. Trudno też dziwić się, że o unieważnionym przywileju zapomniała następnie zupełnie rodzina Tyszkiewiczów¹⁰.

Jedynym zatem uznawanym przywilejem na tytuł hrabiowski był przywilej Zygmunta Augusta dla Chodkiewiczów z 10 VI 1568 r. nadany przed Unią Lubelską, która ostatecznie wypowiedziała się przeciw wszelkim tytułom łamiącym „równość szlachecką”. Nie oznacza to jednak, że na Litwie tytuł hrabiego nie był tytułem popularnym. Oprócz hrabiów z nadań władców zagranicznych nazwę hrabstw nosiły na Litwie po prostu wielkie zwarte kompleksy dóbr należące przez pewien czas do rodzin używających tytułu hrabiowskiego i wyróżniające się administracyjnie od „powiatów” szlacheckich otaczających je, a zamieszkałe nie tylko przez ludność chłopską, lecz również przez bojarów i drobną szlachtę podporządkowaną właścicielom dóbr¹¹. Właściciele ci nosili tytuł hrabiów — bez oglądania się na dokumenty i przywileje — uważając, że jest on związany z samymi dobrami tworzącymi „hrabstwo”. Jako przykład możemy tu wymienić wiele rodzin kolejnych właścicieli Myszy, Bychowa, Szklowa, Hłuska, Dubrowny — Sapiehów, Judyckich, Sieniawskich, Czartoryskich, Massalskich, Niesiołowskich czy Lubomirskich.

De l'authenticité du privilège de Sigismond-Auguste à la famille des Tyszkiewicz (1569)

Cette question fait l'objet d'une controverse entre S. Konarski et O. Halecki (*Armorial de la noblesse polonaise titrée*, Paris 1958, et „*Wiadomości*”, Londres 1958, 1959). Dernièrement W. Dworzaczek s'est prononcé pour l'authenticité du privilège du roi Sigismond-Auguste, conférant le titre

⁷ Np. w testamencie z 5 VIII 1570 r. Акты издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею [ABAK], t. XXII, nr 632 s. 400 n. Na napisie nagrobkowym Археографический Сборник 9 (1870), s. 73-74.

⁸ ABAK t. XXXVI, nr 449.

⁹ Obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie; por. o nim uwagi S. Ptaszyckiego, *Archeion* 8 (1930), s. 33; J. Jakubowski, *Wiadomości o świeżo odzyskanym z Rosji Sumariuszu Metryki Litewskiej z lat 1747–51*, *Ateneum Wileńskie* 8 (1933), s. 215–221.

¹⁰ Por. W. Dworzaczek, *Uzupełnienie recenzji*, *Studia Źródłoznawcze* 5 (1960), s. 177.

¹¹ J. Baranowski, *Trzy hrabstwa białoruskie*, *Przegląd Polski* 173 (1909).

de comte à la famille des Tyszkiewicz (1569). Ce privilège fut inscrit au registre, dit *Metryka Litewska*, probablement en 1576—1598 seulement, sans que fussent observées — ainsi que le démontre l'analyse de la procédure de chancellerie — les formalités requises.

L'auteur a remarqué dans le registre des traces d'annulation, au XVIIIe siècle, du privilège; et d'autre part, immédiatement après l'an 1569, le prétendu bénéficiaire du privilège, Basile Tyszkiewicz, n'avait point fait usage du titre de comte. En Lituanie on avait coutume de qualifier de comtes les grands propriétaires fonciers: les Tyszkiewicz pouvaient ainsi vouer à l'oubli l'annulation du privilège falsifié.